

ЯВИЩЕ ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ У МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті розглянуто процеси термінологізації та детермінологізації в українській терміносистемі танцю. Зроблено класифікацію джерел термінів, наведено приклади термінологізації та детермінологізації танцювальних одиниць.

Ключові слова: хореографічна лексика, термінологізація, детермінологізація, лексичні одиниці.

Метою статті є охарактеризувати процеси термінологізації та детермінологізації, які відбуваються в українській хореографічній лексиці. За основу взято аналіз семантичних інтерпретацій термінів танцю, які відображені в художній прозі, а також в українській лексикографії.

Актуальність теми визначена необхідністю поглибленого вивчення процесів, що відбуваються в терміносистемі танцю, зокрема, процесу творення термінів, а також входження їх у загальну мову (детермінологізація).

Взаємодія спеціальної і загальноживаної лексики ставала предметом вивчення в працях багатьох лінгвістів, зокрема, В. В. Виноградова, В. В. Жайворонка, О. П. Єрмакової, Г. П. Мацюк, І. Огієнка, Т. І. Панько, В. М. Русанівського та ін.. Українська хореографічна лексика тісно пов'язана із загальною лексикою. Термінологія танцю та загальна мова є консубстаціональними, тобто терміни танцю виникають на базі лексичної системи мови і в той же час, лексикон танцю проникає в загальну лексику. Переважну частину хореографічної лексики складають терміни. Оскільки терміни – це слова, то вони повинні мати лексичне значення. Різниця значень слова і терміна визначається розрізненням побутового і наукового поняття. Оскільки побутове поняття є елементом процесу мислення, йому характерні емоційні, вольові, експресивні нашарування. Наукове ж поняття не містить цих нашарувань, а тому виступає як термін. Науки, що виникають користуються загальною лексикою, таким чином стає продуктивним процес термінологізації загальноживаних слів. “Унаслідок поєднання інваріантного значення загальномовного слова із спеціальним диференційним поняттям слово одержує однозначний термінологічний смисл у межах певної терміносистеми” [5, 180]. Так, поняття, яке відповідає загальнолітературному слову *підтримка*, є необхідним елементом танцювальної термінології. В танці *підтримки* можуть бути *партнерними* (партнер і партнерка знаходяться на підлозі) і *повітряними* (танцівник піднімає танцівницю) [1, 213]. Термінологічне значення цього слова відділено від загальнолексичного. Побутове поняття слова *підтримка* має декілька значень: 1. Дія за знач. підтримати, підтримувати, 2. Те, що підтримує кого-, що-небудь, служить опорою комусь, чомусь, 3. Забезпечення, надання необхідних засобів у процесі створення, проектування об'єкта, системи, 4. Супроводження об'єкта, системи у процесі експлуатації, 5. *перен., розм.* Те, що зберігає чію-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь [4, 968]. В. М. Лейчик дає таке визначення цьому процесу: “термінологізація – перехід лексичної одиниці зі стану нетерміна в стан терміна” [7, 29]. Користуючись його класифікацією [див.7, 82-83], робимо висновок, що в сферу термінів танцю можуть попадати одиниці неспеціальної лексики:

– лексичні одиниці літературної мови: *елемент* (танцювальний), *фігура* (частина танцю), *лінія* (танцю);

– лексичні одиниці з діалектів: *крутитися* (кружляти в танці), *танечник* (танцюрист) тощо. Зі спеціальної лексики в танцювальну терміносистему можуть переходити:

1) елементи професійної лексики: *бочка* (фігура танцю), *зв'язка* (сукупність рухів та елементів), *ластівка* (підтримка), *свічка* (підтримка);

2) запозичення з інших терміносистем: *пластичність* (якість, властива скульптурі), *шпагат*, *сальто* (спортивна термінологія), *модернізм* (мистецька категорія), *концерт* (музична), *пастораль*, *водевіль*, *карнавал* (театральна);

3) запозичення з іншої мови з одночасною термінологізацією в мові-реципієнті: *вихід* (*антре*), *стійкість* (*апломб*), *поворот* (*тур*), *рух* (*па*), *фуєте*, *арабеск*;

4) інтернаціоналізми: *хореографія*, *балетмейстер*, *репетиція*;

5) гібридотерміни, тобто терміни, які складаються як з запозиченого чи інтернаціонального елемента, так і з елемента власної мови, які об'єднуються в процесі утворення терміна в мові-реципієнті: *кордебалет* (*corps de ballet*), *перекидне жете* (*jete entrelace*), *характерний танець* (*danse de caractere*) тощо.

За швидкого розвитку будь-якої галузі науки або техніки починається активний перехід окремих термінів із спеціального використання в загальне. При цьому терміни втрачають наукову точність і розширюють сферу свого вживання. Відбувається їх детермінологізація. “Детермінологізація (від лат. de... – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення, *термін* і грец. логос – слово, вчення) – перетворення терміна на загальнонавживане слово” [6, 139]. Термін залишає вузьконаукову сферу свого функціонування і стає відомим не тільки обмеженому колу спеціалістів, а й усім носіям мови [9, 206]. При детермінологізації термін втрачає свою концептуальність, однозначність, системність і відбувається спрощення поняття, яке він позначає. Такі слова потребують не дефініції, а, як і інші слова загальної лексики, тлумачення. Це явище характерне як для термінів, які перейшли в термінологічну систему танцю із загальнолітературної мови, так і для тих, які утворювалися як танцювальні терміни або були запозичені з інших мов.

Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк вказують на статичне і динамічне входження термінів. Як динамічне – кількісне і якісне збагачення лексики загального вжитку на рівні мовлення; як статичне – збагачення лексики на рівні системи, що фіксується тлумачним словником і є уже мовним фактом, а не тільки ознакою мовлення [9, 206]. Дослідник А. Д. Хаютин вводить навіть новий термін на позначення цього явища – “терміноїди” – одиниці термінології, які або ще не стали термінами, або не відповідають вимогам, які висуваються термінам, або детермінологізовані і, за певних умов, перестають бути термінами [16, 107]. Ф. О. Нікітіна вказує на те, що “при виході терміна за межі фахової літератури не завжди можна говорити про його детермінологізацію. Адже в сфері спеціальної літератури він залишається терміном, незважаючи на проникнення навіть у розмовну мову” [8, 6]. Авторка називає цей процес (коли слово, залишаючись у складі певної терміносистеми, стає зрозумілим для більшості носіїв мови) різновидом полісемії: слово вживається і в термінології, і в загальнонаціональній мові [8, 7].

Процес детермінологізації відбувається активніше, коли поняття, які позначають терміни стають доступнішими для носіїв мови. Останнім часом в Україні набули широкої популярності танці і танцювальне мистецтво. Чималу роль в цьому відіграли засоби масової інформації, зокрема, телебачення. На екранах з’являлися різноманітні розважальні програми танцювального спрямування, де танцювальні терміни ставали доступнішими широкому колу глядачів. Професійна лексика, терміни збагачували лексику загального вжитку на рівні мовлення. У систему загальнонавживаної лексики мігрували терміни на позначення різновидів танців, танцювальних стилів, форм, рухів. Так, відомими стали такі терміни танцювального мистецтва, як *па, пліє, підтримка, арабеск, позиція, фігура, пуанти, танго, пасадобль, румба* тощо.

Детермінологізація танцювальних термінів відбувається і тоді, коли вони переходять до сфери жаргону, а інколи і сленгу. Так, у “Короткому словнику жаргонної лексики української мови” Л. Ставицької та у “Словнику сучасного українського сленгу” знаходимо лексеми: *джаз* – у значенні “добре, чудово” [14, 97], вираз *іти у танго* – про життя, сповнене веселощів, розваг [14, 254], *балетки* – 1) туфлі, 2) ірон. тапочки (*Це чий розтоптаний балетки стоять біля дверей?*) [12, 52].

При детермінологізації відбувається розширення значення відповідного терміна, він співвідноситься не тільки з певним поняттям танцювального мистецтва, але й з набагато загальнішим, розмитим уявленням про нього, характерним для загальнолітературної мови. Крім того, розширюється й сфера його вживання, а також можливості сполучуваності.

У терміносистемі танцю існують одиниці, які мають давню історію в розвитку танцювального мистецтва. Вони зафіксовані як в загальному, так і в спеціальному словниках. Як приклад можна навести тлумачення тих самих лексем у словниках різного типу:

1) *антракт*. Перерва між діями спектаклю, концерту, циркової вистави і т.ін. [2, 12], *антракт* 1. Перерва між двома діями вистави, між відділами концерту іт. ін. // розм. Перерва під час якої-небудь дії, в роботі і т. ін. 2. Музичний твір, що виконується між двома діями вистави, опери [11, т.1, 51];

2) *дебют*. Перший виступ актора на сцені [2, 27], *дебют* 1. Перший виступ артиста на сцені, 2. Початок шахової або шашкової партії [11, т.2, 228];

3) *екзерсис*. Комплекс тренувальних вправ в балеті, які сприяють розвитку виворотності, силі м’яз, виробляють правильну постановку тіла, рук і голови, стійкість, координацію рухів [1, 370]; *екзерсис*. Вправа для удосконалення техніки виконання танцю, музики [11, т.2, 456].

Такі лексеми можна назвати поліфункціональними, оскільки вони функціонують як в загальному вжитку, так і у вузькій професійній сфері.

Приклади вживання термінів танцю знаходимо і у зразках художньої літератури. У цьому випадку проявляється динамічний аспект, коли термін покидає свою мікросистему і починає вживатися у різних стилях літературної мови. Функції терміна в художньому тексті можна звести до таких основних: 1) фіксація понять на науковому рівні; 2) уживання терміна в побутовому значенні; 3) детермінологізація (переносне значення) [9, 212]. Наведемо декілька прикладів

детермінологізації. Слово *канкан*, наприклад, означає французький танець, який був відомий при дворі Людовика XIV як бальний танець плавного, спокійного характеру. В 30-ті роки XIX ст. в Парижі з'явився новий танець з характерним високим закидом ноги [1, 114]. Так, у вірші “Відповідь” Володимира Сосюра натрапляємо на строфи:

“О, скільки спалено невинних
ім'ям химерного Христа!
Танцюйте швидше ваш канкан,
Його скінчить удар багнета!” [13, 398],

де слово “канкан” уже перейшло в інший парадигматичний ряд і означає уже не танець, а певні дії суперника, які є небажаними і які обов'язково потрібно зупинити. Інший термін – *акомпанемент* – означає музичний супровід до сольної партії голосу або інструмента, музичний супровід до танцю, декламації і т. ін. [11, т.1, 27]. Леся Українка вживає цей термін для опису побутової ситуації: “Знов лунає сміх, а з ним єднається прикрим акомпанементом цинічний регіт підстаркуватої жінки з кокетливими жестами” [15, 577]. Знаходимо зразки детермінологізації і у сучасній пресі: “Хореография линий и золотые окантовки жестов, тающие цвета и живые вибрации оттенков – жизнерадостной симфонией звучит новый модный образ” [10, 59]. В цьому випадку слово *хореографія* вживається не в прямому значенні: 1) запис танцю, 2) танцювальне мистецтво в цілому, в усіх його різновидах (значення терміна з к.19 ст.) [2, 564], а в переносному – для опису нових модних тенденцій. Маємо яскраві приклади детермінологізації термінів танцю.

Отже, дослідивши явище термінологізації та детермінологізації у терміносистемі танцю, можемо стверджувати, що ці процеси є активними: одиниці спеціальної та неспеціальної лексики поповнюють терміносистему танцю. Поряд з цим відбувається і зворотній процес: терміни танцювального мистецтва виходять зі своєї мікросистеми і стають зрозумілими для більшості носіїв мови, таким чином поповнюючи загальнонаціональну лексику. Цьому сприяє популяризація танцювального мистецтва засобами масової інформації, а також історичні витоки танцю і його роль в житті людей. Цей процес є позитивним, оскільки доводить певну наукову інформацію до широких кіл носіїв мови.

Список використаних джерел

1. Балет. Танец. Хореография. Краткий словарь танцевальных терминов / составитель Н. А. Александрова. – Санкт-Петербург – Москва – Краснодар, Спб.: издательство “Лань”, издательство “Планета музыки”, 2008. – 416с.
2. Балет. Энциклопедия / Главный редактор Ю. Н. Григорович. – М.: “Советская энциклопедия”, 1981. – 623с.
3. Барабан Л. І., Дятчук В. В. Український тлумачний словник театральної лексики / Л.І. Барабан, В. В. Дятчук. – К.: Видавництво СВС, 1999. – 95с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. редактор В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728с.
5. Дудок Р. Г. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія / Роман Дудок. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358с.
6. Енциклопедія української мови. – К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 833с.
7. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 256с.
8. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К.: Видавництво при Київському державному університеті видавничого об'єднання “Вища школа”, 1978. – 31с.
9. Панько Т.І., Кочан І. М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216с.
10. Романенко Е. Днем с огнем // Женский журнал. – апрель 2011. – С.59.
11. Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – Т.1. – 799 с. – Т.2. – 550 с.
12. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т. М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
13. Сосюра В. М. Твори в 3-х томах / В. М. Сосюра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1957. – Т.1. – 450 с.
14. Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336с.
15. Українка Леся. Твори в 5 томах / Леся Українка. – К.: Держлітвидав, 1952. – Т.3. – 802 с.
16. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура / А. Д. Хаютин. – Самарканд, 1971. – 130 с.

Summary. The article examines processes of terminology and determinology in Terminological System of Ukrainian dance. The sources of terms are classified and there are examples of terminologization and determinologization of dance lexicon.

Key words: choreographic vocabulary, terminologization, determinologization, lexical units.

УДК 81'276.6:81'373.612.2

Л.А. Халіновська

ПРОБЛЕМА МЕТАФОРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВІАЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ

Стаття є логічним продовженням досліджень автора з проблем української авіаційної термінології. У публікації розглянуто метафору як спосіб вторинної номінації технічних термінів; виокремлено тематичні групи метафоризованих термінів; простежено особливості явища детермінологізації в авіаційній лексиці.

Ключові слова: терміносистема, авіаційний термін, метафора, детермінологізація.

У розвитку пізнання, в процесі отримання знань та їхнього передавання люди повинні називати предмети та явища, застосовувати різні знаки – засоби номінації, якими є лексичні одиниці мови. Слово позначає предмет та виражає поняття, тому сам факт необхідності номінації визначається насамперед пізнавальними здібностями людини [6, 113]. Співвіднесеність із науковим поняттям зумовлює диференційні особливості терміна, і це перш за все стосується його значення [8, 156]. Лексичне значення слова і лексичне значення терміна – поняття неоднопланові; лексичне значення терміна – це і є визначення поняття, та дефініція, яку йому приписують у певній термінологічній системі. Релевантною ознакою кожного терміна є його співвіднесеність із науковим поняттям у межах конкретної наукової галузі, тобто в межах певного термінологічного поля.

Експресивно забарвлена лексика – переважно результат вторинної номінації, що є цілком закономірним явищем: у процесах переосмислення виникає можливість створення таких гібридних семантичних форм, де за посередництва тропів вони вже стали об'єктом раціональної оцінки поняття, поєднуються з оцінкою, в якій домінує емоційне сприйняття певної ознаки [14, 13].

На думку О.О. Тараненка метафорою є семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця [15, 335].

Питання образності терміна в українському мовознавстві дискусійне. Як зазначає Е.І. Огар, образність притаманна як професійним лексемам, так і термінам [9]. Її зумовлюють метафоричність або метонімічність як два основні способи вторинної номінації. Існує також погляд, згідно з яким термінові властива образність лише в момент його творення на початкових стадіях формування термінології. “Тенденція до образного сприймання навколишньої дійсності, бажання людини зробити зрозумілим нові досягнення в галузі техніки стосуються досить віддаленого часу, багато технічних термінів мають винятково наукове походження. Більша частина образної термінології, як правило, відрізняється стійкістю словоформ ... не дає нових словоутворень і розвивається за рахунок збільшення обсягу змісту” [1]. Одержавши нове значення, слово – тепер уже термін – починає розвиватися самостійно: старе його значення поступово втрачається, слово позбувається конкретної образності, на основі якої формувався термін. Інакше – зі стабілізацією терміна його метафорична або метонімічна яскравість нівелюється, образність зникає і вже не сприймається сама по собі через досить тривале вживання слова у контексті спеціальної підмови. Саме поступовістю зникнення “динамізму” в терміні, зникнення всіх емоційних конотацій, заміни їх семантичною стабільністю терміна пояснюється полеміка щодо існування образних термінів.

Е.А. Лапіння вважає, що визначальною рисою метафори у мові науки є те, що вона виступає в якості первинного найменування позначуваного об'єкта з тієї причини, що іншої назви у нього немає. Отже, в науковій метафорі виключена можливість рівноправного існування двох найменувань: прямого і переносного [5, 134].

Питанню семантичної трансформації загальнонавживаних слів у технічній термінології присвятили свої дослідження Д.С. Лотте (перенесення найменувань за зовнішньою подібністю), Н.О. Буре (вживання семантичних переходів у російській гірничій термінології), Е.А. Лапіння